

Liber viaticus Jana ze Středy

ŠÍMOVÁ, Barbara. *Liber viaticus Jana ze Středy*. Brno, 2004. 10 s.
Seminární práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Seminář dějin umění.

OBSAH

1. Úvod – Liber viaticus v literatuře	3
2. Formální stránka Liber viatiku	3
3. Objednavatel	4
4. Datace	5
5. Mistr brevíře a okolnosti vzniku Liber viatiku	5
6. Závěr	9
7. Bibliografie	10

1. Úvod – Liber viaticus v literatuře

Liber viaticus zaujímá, díky bohaté kaligrafické a především iluminátorské výzdobě, mezi českými iluminovanými rukopisy, a v oblasti výtvarného umění za Karla IV. vůbec, významné postavení. Přesto se autoři o tomto díle zmiňují často jen velmi okrajově. Většinou jde o pouhé základní informace o jeho existenci, popřípadě uvádějí náležitost ke skupině iluminovaných knih pojících se ke jménu Jana ze Středy, přičemž sice neopomenou dodat poznámku o pozoruhodnosti tohoto díla, jeho výtečnosti či kvalitě, avšak o tom, na základě čeho tak soudí, se již nerozepisují.

Jen několik málo autorů se Liber viaticem zabývá více. Z dostupné literatury mezi nimi vynikají především Jan Květ, Antonín Matějček a Josef Krása, jejichž publikace mi poskytly nejvíce informací k sepsání této práce.

2. Formální stránka Liber viaticu

Breviář Jana ze Středy, pocházející ze sbírky arcibiskupa Václava Leopolda Chlumčanského, je v dnešní době uložen, pod signaturou XIII A 12, v knihovně Národního muzea v Praze.

Jde o rukopisnou knihu v textilní vazbě s mosaznými nárožnicemi¹. Obsahuje celkem 318 pergamenových listů o rozměrech 31 x 43,5 cm, z toho má na začátku a na konci po jednom nepopsaném listu. Součástí breviáře je také kalendář, který zabírá prvních 12 stran.

Text je psán ve dvou sloupcích, a to především černým, někdy červeným inkoustem; zahrnuje žalmy, hymny a oficia pro svátky celého roku. Na prvních čtyřech stranách textu se na okrajích vyskytují dodatečné poznámky. V závěru, od druhé strany listu 312, „je jinou rukou připsáno několik provinčních officií, zejména historie o kopí Páně, čtení o sv. Sigmundu a officium svatováclavské, jehož podstatnou částí je

legenda o sv. Václavu, sepsaná císařem Karlem IV.“². Na poslední popsané straně je pak ve druhém sloupci notový záznam písně³.

Kromě figurových iniciál, polopostav proroků a žánrových výjevů uplatnil autor ve výzdobě také filigrán a kaligrafické iniciály. Vzhledem ke skutečnosti, že jde o církevní literaturu, drží se Mistr viatiku při obrazových výjevech výhradně náboženských témat. Figurální motivy se vyskytují často, jsou velice dobře promodelovány, a to i detaily obličejů⁴. Dává si též záležet na způsobu, jakým tělo halí šat, který se skládá v měkké a objemné záhyby. Toho dociluje především pomocí práce s barvami, které tedy používá nejen jako prostředek kolorizace, ale také k modelování tvarů pomocí světla a stínu. Převládá rumělka a ultramarin, dále užívá bohatou škálu různých odstínů zelené a především světlé, svítivé tóny barvy růžové, šedé, fialové, žluté, oranžové a hnědé.

3. Objednavatel

Objednavatelem rukopisu byl český politik, diplomat a duchovní, biskup litomyšlský a olomoucký Jan ze Středy⁵, kancléř Karla IV. Byl znám svou vzdělaností, literární činností, ale také například korespondencí s italskými humanisty⁶. Právě Jan ze Středy se stal iniciátorem iluminátorského centra v Praze a organizoval skriptorium, z něhož vyšla mnohá známá i neznámá díla, a které ovlivnilo vývoj knižní malby na další desetiletí⁷.

4. Datace

---

¹ Původní vazba byla upravena v 16. století.

² František Muzika, *Mistr brevíře Jana ze Středy*. Praha, 1940

³ V dostupné literatuře o písni není zmínka, notový záznam jsem objevila při prohlížení naskenovaného Liber viatiku elektronickém manuskriptu Národní knihovny

⁴ Jan Květ, Liber viaticus Jana ze Středy. *Volné směry* XXXIII, 1937, s. 176

⁵ Též Johannes Noviforensis, narozen kolem 1310 ve Vysokém Mýtě, zemřel 23. 12. 1380.

⁶ Například Francesco Petrarca – Helena Hladilová, *Z korespondence Jana ze Středy a Franceska Petrarky*. Brno, 2003

Co se doby vzniku breviře týče, často bývá datován do let 1360 – 1364. Někteří autoři jsou však toho názoru, že to bylo ještě před rokem 1360, jako nejzazší letopočet vzniku označují dokonce rok 1355. Nicméně až na Matějčka, který tak soudí podle údajů obsažených v breviři⁸, však tento názor nijak nedokládají. Jen Květ pak o závěru rukopisu dodává, že iluminace byly vytvářeny „rukou školenou v italisujícím slohu, jak se v Čechách vyvíjel od doby po r. 1340 a v době po polovině století“⁹.

5. Mistr breviře a okolnosti vzniku Liber viaticu

V publikaci „*Mistr breviře Jana ze Středy*“¹⁰ uvádí Jan Krofta iluminátory dva, ale zároveň k tomu dodává, že „účast druhého iluminátora, podřadného, omezuje se na výzdobu několika posledních listů“¹¹, čímž prezentuje názory naprosté většiny autorů. Jinak je velice pravděpodobné, že Mistr breviře¹² byl jedna osoba, která mohla mít kolem sebe jednoho, nebo i více spolupracovníků¹³.

Jak dokládá výzdoba, vznikl Liber viaticus právě v době, kdy začínali noví umělci vytvářet tzv. nový dekorativní sloh¹⁴, který spočíval v tom, že sice obsahoval různé výzdobné prvky z předchozí doby, ale používal je jiným způsobem. Také Matějček upřesňuje, že „uvedený letopočet“¹⁵ vysvětluje bezvadně styl práce mistra staršího směru, uvádí však v úžas vzhledem k práci umělce směru nového... že jeho práce byla současná

---

⁷ Jan Royt, *Středověké malířství v Čechách*. Praha, 2002, s. 64

⁸ Neuvádí, o jaké konkrétní údaje jde.

⁹ Květ 1937, s. 174

¹⁰ Jako autor publikace se uvádí František Muzika, Krofta sepsal čtyřstránkovou textovou část.

¹¹ Muzika 1940, s. II

¹² Autor Liber viaticu je nám neznámý, všeobecně se pro něj ujalo označení Mistr breviře, a bývá jím myšlen iluminátor prvních 632 stran.

¹³ Josef Krása, Knižní malba, in: *Dějiny českého výtvarného umění. Od počátků do konce středověku, I/2*. Praha 1984, s. 410

¹⁴ Miroslav Bohatec uvádí, že právě iluminátoři Viatiku dali tomuto slohu vzniknout, viz. Miroslav Bohatec *Skryté poklady*. Praha, 1970, s. 61

s prací malíře staršího uměleckého vyznání, jest nepochybeno, nezbyvá tedy než předpokládati, že se tento umělec dopracoval svého umění již před r. 1364¹⁶.

Ke konfrontaci Liber viatiku a jiných soudobých maleb přistupoval Matějček v „*Dějepis výtvarného umění v Čechách I*“¹⁷. „Protože z doby před vznikem brevíře Jana ze Středy nebylo a není dodnes známo jediné dílo, jež by bylo prostředníkem mezi malbou doby, v níž iluminátor Jana ze Středy tvořil, a mezi jeho od všeho odlišným dílem, bylo hledáno vysvětlení v hlubším pozadí souvěké malby evropské.“¹⁸ K tomuto pak přidává tři teorie: 1) Max Dvořák začal na základě charakteru výzdoby a vysoké kvality díla hledat zdroj inspirace mimo naše území, a našel v Avignonu rukopisy s podobnou výzdobou, jakou oplývá Liber viaticus. Z toho usoudil, že se Mistr viatiku nechal inspirovat právě avignonským miniaturním malířstvím. Nicméně tyto avignonské rukopisy jsou mladší než brevír Jana ze Středy, a také, jak se později ukázalo, poněkud za dekoracemi Mistra viatiku zaostávají, tudíž bylo třeba hledat vysvětlení jiné. 2) Toho se ujal Eugen Dostál, který hledal prameny v Itálii. Nepodařilo se mu ale přesvědčit, jelikož „není v bohatých souborech italských památek knižních XIV. stol. rukopisů takových, které by poukazovaly byť jen vzdáleně k možnosti přímého čerpání z pramenů italských“¹⁹. 3) Karel Chytil pak ve své práci o památkách českého iluminátorského umění²⁰ připustil paralelní proces nového zpracování italských motivů jak v Avignonu, tak v Čechách.

Matějček²¹ sám se přiklání k teorii poslední, a uvádí k tomu tyto důvody:

---

¹⁵ Matějček přímo uvádí dobu blízkou roku 1364, viz. Antonín Matějček, Vojtěch Birnbaum, Josef Cibulka, *Dějepis výtvarného umění v Čechách I*. Praha, 1931, s. 280

¹⁶ Matějček 1931, s. 280

¹⁷ Ibidem, s. 283 – 284

¹⁸ Ibidem, s. 283

¹⁹ Ibidem, s. 283

²⁰ Karel Chytil, *Knihovna musea království Českého. A, Illuminované rukopisy XIV. stol.*. Praha 1915

²¹ Podporován Květem, viz. Jan Květ 1937, s. 178. Na druhou stranu ale Květ v tomtéž článku píše, že se „kloní k italským vlivům“, a že autor brevíře používal italské vzory.

- a) V české knižní malbě do roku 1364 se nachází mnoho ornamentálních prvků a motivů, které se obměněny nebo jinak využity objevují také v Liber viatiku. Velkou váhu má také to, že „rostoucí záliba v lupenových, přirozenému tvaru akanthu blížících se formách jeví se v Čechách vlivem italské malby knižní stejně jako v Avignonu“²².
- b) Současně s Viatikem a také v letech blízkých jeho vzniku, byly v Čechách vytvořeny knihy, jejichž výzdoba poukazuje na to, že řada iluminátorů již pracovala²³ podle nového slohu²⁴, i když ne tak bohatě jako Mistr viatiku.

Navzdory původnímu zamítnutí teorie Eugena Dostála, se v pozdějších dobách snad všichni autoři shodují na tom, že byl Mistr brevíře ovlivněn právě uměním italským. Je dokonce celkem pravděpodobné, že se s italským uměním setkal přímo, a to nejen při krátkodobém pobytu v jedné dílně, ale že mohl vstřebat podněty i z více center. Právě v Itálii se mohl také naučit pracovat s barvou a vytvářet tak živé plastické výjevy. Ač není možno určit zdroj inspirace Mistra viatiku přesně, za základ se považují především sienské²⁵ a boloňské knižní malby. O důležitosti konkrétně boloňské dílny se zmiňují taktéž Miriam Bohatcová²⁶ a Lenka Bobková²⁷, která ještě přidává vliv znázorňování prostoru v malířství toskánském; za vzor si však Mistr brevíře, především na prvních stránkách, vzal rovněž pařížské dvorské rukopisy²⁸.

Vývojové prostředí a předpoklady vzniku Liber viatiku hojně rozebírá Jan Květ²⁹. Je toho názoru, že právě tímto dílem se české miniaturní

---

²² Matějček 1931, s. 284

²³ Autor neuvádí žádná díla ani srovnání.

²⁴ Jiného názoru je Miroslav Bohatec (viz. Miroslav Bohatec, *Skryté poklady*. Praha 1970, s. 62), podle něj dali vzniknout tomuto novému slohu právě iluminátoři Viatiku.

²⁵ Bratři Lorenzettiové a Simone Martini a jejich vrstevníci v oboru knižní malby, viz. *Dějiny českého výtvarného umění. I/2* 1984, s. 410

²⁶ Bohatcová 1990, s. 74

²⁷ Lenka Bobková, Milena Bartlová, *Velké dějiny země Koruny české. Svazek IV.b. 1310-1402*. Praha, 2003, s. 252

²⁸ Konkrétně Jeana Pucella, nebo jeho okruhu

²⁹ Květ 1937, s. 171 – 178

malířství ocitlo na světové špičce a byla zahájena velká doba české knižní malby. Kloní se zde³⁰ k italskému vlivu, ať už jde o kolorit, figurální motivy nebo miniatury stromů, kde dává za vzor italské monumentální i deskové malby. Na druhou stranu pak dodává, že „výrazně naturalizující rys v pojetí velké většiny akantů ukazuje, že iluminátorovi Viatika nebyl cizí naturalismus jeho českých předchůdců, čerpaný, jak víme, z miniaturní malby východoanglické“³¹; u jiných motivů zase vidí vlivy byzantské. Co je pro Květa důležité, je nový způsob zpracování a změny v použití italských a byzantských motivů, a to jak úponků, prutů, tektonických žerdí, pletenců, cibulovitých prstenců, tak i palmet a polopalmet, které se stávají lehčími, útlejšími a poddajnějšími, než jak jsme ze starších rukopisů zvyklí. Stáváme se tak svědky jakoby postupného odhmotňování tvarů a statické principy jsou nahrazeny principy dynamickými, které se pak uplatnily v pozdní gotice.³²

Josef Krása v *„Českých iluminovaných rukopisech 13.-16. století“*³³ dodává, že z domácích děl byl Mistr viatiku ovlivněn tabulovým a nástěnným malířstvím a dokonce výslovně jmenuje deskové malířství z okruhu Mistra Vyšebrodského oltáře³⁴, což konkretizuje Bohatcová v *„České knize v proměnách staletí“*³⁵. Ta zde uvádí, že si pro výzdobu knihy vytvořil vlastní dekorativní systém, v němž spojuje a obměňuje tradiční prvky s novými motivy³⁶. Za příklad dává kompozici Zvěstování Panny Marie, kterou Mistr viatiku převzal právě z dílny Mistra Vyšebrodského oltáře, a obměnil ji a doplnil novými symbolickými motivy.

6. Závěr

---

³⁰ Ibidem, s. 176

³¹ Ibidem, s. 176

³² Ibidem, s. 178

³³ Josef Krása, *České iluminované rukopisy 13.-16. století*. Praha, 1990

³⁴ Ibidem, s. 125

³⁵ Miriam Bohatcová, *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha 1990, s. 74

³⁶ Viz. nový dekorativní sloh str. 5, taktéž poznámka č. 22

V této práci jsem se pokusila na základě dostupných pramenů shrnout faktografické údaje o Liber viatiku, vlivy které ovlivnily vznik, způsob zpracování a v neposlední řadě také něco o samotném autoru brevíře, který se právě na základě práce na Liber viatiku stal nejen nejvýznamnějším iluminátorem kancléřovým, ale můžeme ho počítat k největším knižním malířům našeho státu té doby.

Liber Viatiku nelze upřít prvenství v dekoracích nového slohu, ale nezůstal jevem ojedinělým³⁷. Soudobá česká knižní malba na něj navazuje a jeho dekorativní malířství nadále rozvíjí, čímž dává tak základ k dalšímu vývoji české knižní dekorace na konci 14. století.³⁸

7. Bibliografie

- BOBKOVÁ, LENKA; BARTLOVÁ, MILENA: *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek IV.b. 1310-1402*. 1. vyd., Praha: Paseka, 2003. ISBN 80-7185-551-0 ISBN 80-7185-264-3
- BOHATCOVÁ, MIRIAM: *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd., Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-131-0

---

³⁷ Např. Misál Jana ze Středy, Sborník Tomáše ze Štítného nebo Orationale Arnošta z Pardubic

BOHATEC, MIROSLAV: *Skryté poklady*. Praha: Artia, 1970

BRANIŠ, JOSEF: *Dějiny středověkého umění v Čechách. Díl 1*. Praha: Höfer a Klouček, 1892

Dějiny českého výtvarného umění. Od počátků do konce středověku, I/2. 1. vyd., Praha: Academia, 1984

KOPECKÝ, MILAN: *Staročeské rukopisy a tisky*. 3., rozš. vyd., Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1973

KRÁSA, JOSEF: *České iluminované rukopisy 13. – 16. století*. 1. vyd., Praha: Odeon, 1990. ISBN 80-207-0114-1

KVĚT, JAN: Liber viaticus Jana ze Středy. *Volné směry XXXIII*, 1937, s. 171 – 178

MATĚJČEK, ANTONÍN: *Dějepis umění. Díl 2, Umění středního věku*. Praha: Štenc, 1924

MATĚJČEK, ANTONÍN; BIRNBAUM, VOJTĚCH; CIBULKA, JOSEF: *Dějepis výtvarného umění v Čechách I. díl, Středověk*. Praha: SVU Mánes, 1931

MRÁZ, BOHUMÍR; MRÁZOVÁ, MARCELA: *Encyklopedie světového malířství*. 2. přeprac. a dopl. vyd., Praha: Academia, 1988

MUZIKA, FRANTIŠEK: *Mistr brevíře Jana ze Středy*. Praha: Melantrich, 1940

ROYT, JAN: *Středověké malířství v Čechách*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0265-2

STEJSKAL, KAREL: *Umění na dovře Karla IV*. Praha: Artia, 1978

<http://www.memoria.cz>

<http://www.nm.cz/knm/knm2.htm>

<http://www.libri.cz/databaze/kdo18/list.php?od=j&count=20&start=1>

---

³⁸ Muzika 1940, s. IV